

РЕЦЕНЗІЯ

доцента кафедри економіки
Національного університету біоресурсів і природокористування
кандидата економічних наук, доцента **СТЕПАСЮК Людмили Михайлівни**
на дисертацію **ТКАЧА Назара Максимовича**
на тему: **«Ефективність виробництва нішевих сільськогосподарських культур
на засадах сталого розвитку»**,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 051«Економіка»

Актуальність теми дисертації

У сучасних умовах загострення продовольчої безпеки у світі агробізнес усе частіше робить ставку на нішеві культури, які є важливими за умов кризи чи пошуку нових рішень. Потенціал таких культур обумовлюється можливостями як посилити продовольчу безпеку, так і низкою інших ефектів, які можна досягти в процесі їхнього виробництва в економічній, агротехнологічній, екологічній і соціальній площинах. Довгий час вирощування нішевих культур було справою переважно малих фермерських господарств і домогосподарств. Нині дедалі більше великих виробників шукають альтернативи традиційним культурам.

Тому, вирощування нішевих культур є перспективним напрямом для таких господарств, що може забезпечити стабільні доходи, підвищити екологічну безпеку сільськогосподарського виробництва і посилити конкурентоспроможність української аграрної продукції на світовому ринку. Перевага полягає в тому, що в певних нішах поки що відносно невелика конкуренція. Часто такі культури не вимагають значних інвестицій в організацію виробництва, але при цьому забезпечують високий рівень рентабельності. Ще один із основних позитивних моментів – це урізноманітнення сівозміни та, як наслідок, покращення фітосанітарного стану на полях і стану ґрунтів. Відтак, якщо українські агровиробники, зокрема малі, сфокусуються на економічно привабливих і нових нішах виробництва, це надасть їм значні стартові переваги, щоб стати серйозним гравцем на високомаржинальних ринках у недалекому майбутньому.

Нині, актуальність вирощування нішевих культур зростає ще й тому, що вони є важливим інструментом для відновлення агробізнесу у воєнний і повоєнний періоди, так як такі культури стимулюють інновації та забезпечують додатковий прибуток. Вони можуть допомогти зменшити ризики, пов'язані зі змінами умов, і сприяти створенню більш стійкого та ефективного аграрного сектору. Вирощування нішевих культур дозволяє розширити різноманітність продуктів харчування, це особливо важливо в контексті продовольчої безпеки, коли необхідно забезпечити населення продуктами харчування у країні, яка перебуває у стані війни.

Отже, враховуючи вказані вище аспекти, можна підтвердити важливість обраної теми, яку Ткач Назар Максимович обрав для проведення дисертаційного дослідження.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами

Окремі результати дисертації Ткача Назара Максимовича є частиною наукових досліджень Національного університету біоресурсів і природокористування України за ініціативною науково-дослідною темою «Економічна ефективність виробництва нішевих сільськогосподарських культур» (номер державної реєстрації 0118U100077). Внесок автора полягає в дослідженні важливого наукового завдання – підвищення ефективності виробництва нішевих сільськогосподарських культур на засадах сталого розвитку.

Наукова новизна дослідження і отриманих результатів

Дисертація присвячена дослідженню теоретичних засад і вдосконаленню методичних підходів до оцінки ефективності виробництва нішевих сільськогосподарських культур на засадах сталого розвитку.

Удосконалено теоретичні підходи до трактування поняття «нішеві культури». Зокрема, на відміну від існуючих визначень, які орієнтуються на різні критерії віднесення сільськогосподарських культур до нішевих, в авторському трактуванні виокремлено основний критерій нішевості – розмір площі під культурою щодо загальної посівної площі в державі/окремому регіоні.

Також у роботі наголошено, що виробництво нішевих культур, насамперед, представниками дрібного й малого агробізнесу, сприяє досягненню Цілей сталого розвитку, зокрема щодо забезпечення продовольчої безпеки, доступної та чистої енергії, гідної праці та економічного зростання, сталого розвитку міст і громад, пом'якшення наслідків змін клімату.

Автором удосконалено теоретичні аспекти щодо розуміння переваг виробництва нішевих культур і можливостей, які виникають із його поширенням у контексті досягнення Цілей сталого розвитку. Зокрема, узагальнено розрізнені до цього переваги і можливості та представлено їх наукову систематизацію, за якою до найважливіших переваг віднесено диверсифікацію сівозмін і доходів агровиробників, підвищення їх конкурентоспроможності, покращення стану ґрунтів і збереження біорізноманіття, а до можливостей – освоєння нових ніш на ринку та зміцнення позицій на ринку, насамперед, представниками малого агробізнесу.

Окрім того вдосконалено напрями інноваційного використання нішевих сільськогосподарських культур, зокрема в біоенергетиці. Обґрунтовано, що розвиток такого напрямку сприятиме підвищенню ефективності виробництва нішевих культур, досягненню таких Цілей сталого розвитку як поширення доступної та чистої енергії і пом'якшення змін клімату. На відміну від існуючих напрацювань щодо використання нішевих культур у біоенергетиці, зосереджених на тій або іншій нішевій культурі, автор виокремлює комплексний підхід, за реалізації якого можливо досягти економії природного газу шляхом заміни його альтернативним паливом, виробленим із сировини таких нішевих культур, як сорго, тритикале та енергетична кукурудза.

Шляхи підвищення ефективності виробництва нішевих культур здобувач пропонує розглядати через обґрунтування довгострокових інвестиційних проєктів для представників дрібного і малого агробізнесу у воєнний і повоєнний періоди із залученням грантових коштів. На його думку, за умови реалізації розроблених проєктів можливо досягти вагомих потенційних вигод, зокрема в контексті досягнення високого рівня економічної ефективності виробництва нішевих культур і мінімізації економічних ризиків агровиробників.

Наукову новизну проведених досліджень підтверджено довідками про впровадження результатів дослідження та пропозицій.

Практичне значення одержаних результатів для науки і практики

Здійснено вклад у розроблення прикладних і теоретико-методичних рекомендацій і механізмів, які можуть бути запроваджені на місцевому та національному рівнях для підвищення ефективності виробництва нішевих сільськогосподарських культур на засадах сталого розвитку. Запропоновані в дослідженні економічні й організаційні заходи сприятимуть інноваційним напрямкам використання нішевих сільськогосподарських культур і підвищенню ефективності їх вирощування на засадах концепції «Сталого розвитку», що дозволить диверсифікувати сільськогосподарське виробництво, забезпечити додаткові джерела доходів для місцевих громад, створити нові робочі місця та передумови розвитку

для представників дрібного і малого агробізнесу. Окрім того, результати дослідження можуть бути використані при формуванні державної аграрної політики та розроблення програм фінансової й нефінансової підтримки дрібних і малих фермерів у воєнний і повоєнний періоди.

Основні положення та рекомендації дослідження використовуються в навчальному процесі економічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України при розробленні методичних матеріалів з дисципліни «Оцінка ризиків в агробізнесі» в рамках підготовки фахівців ОС «Магістр» спеціальності 051 «Економіка».

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій

У дисертаційному дослідженні обґрунтовано теоретико-методичні засади і розроблено науково-практичні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності виробництва нішевих сільськогосподарських культур на засадах сталого розвитку. Поставлену мету автор досягнув шляхом виконання чітко визначених завдань із застосуванням загальнонаукових методів дослідження, зокрема: методу наукового узагальнення (для систематизації результатів теоретичних і практичних досліджень); аналітичного методу (для детального аналізу факторів, що впливають на ефективність виробництва нішевих культур); статистичного методу (для обробки та інтерпретації емпіричних даних, що дозволило виявити закономірності й тренди у виробничих процесах); економіко-математичного методу (для моделювання та оптимізації економічних показників виробництва, що стало підґрунтям для оцінки можливих сценаріїв розвитку нішевих культур в Україні та сприяло розробленню практичних рекомендацій щодо ефективного використання ресурсів у виробничому процесі).

Справляє позитивне враження джерельна база роботи, яка свідчить про системне й повне опрацювання проблеми і високий рівень наукової підготовки автора, його наукову зрілість.

Обґрунтовані в дисертації рекомендації пройшли виробничу апробацію, що підтверджується відповідними документами. Отже, отримані при виконанні дисертації Ткача Назара Максимовича наукові положення, висновки, пропозиції та рекомендації є достатньо обґрунтованими та достовірними.

Повнота викладення матеріалів досліджень в опублікованих працях

Основні положення дисертації опубліковано у 12 наукових праць, у тому числі 4 статті у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України і 8 тез наукових доповідей.

Таким чином, основні наукові положення, методичні розробки та результати, одержані в процесі дослідження, були представлені й отримали схвальні відгуки на конференціях різного рівня.

Винесені на захист положення наукової новизни та основні результати дослідження Ткача Назара Максимовича з достатньою повнотою оприлюднені у відкритому друку. Вимоги щодо необхідної кількості статей у наукових фахових виданнях дотримано.

Аналіз структури і змісту дисертації

Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний зміст викладено на 226 сторінках, робота містить 32 таблиці, 57 рисунків і додатки. Список використаних джерел налічує 220 найменувань.

У **вступі** обґрунтовано актуальність вибору теми дослідження; окреслено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну та окреслено практичне значення одержаних результатів; представлено апробацію результатів дослідження, кількість

публікацій здобувача, у яких відображено основні положення дисертаційного дослідження та структуру роботи.

У **першому розділі** «Теоретико-методичні засади ефективності виробництва нішевих сільськогосподарських культур у контексті сталого розвитку», який складається з трьох підрозділів, розкрито теоретико-методичні підходи до трактування поняття ефективність, обґрунтовано сутність і значення нішевих культур у контексті забезпечення ефективності аграрного виробництва і досягнення цілей сталого розвитку, а також окреслено переваги виробництва нішевих сільськогосподарських культур і можливості, які з'являються з його розвитком.

У **другому розділі** «Аналіз економічної ефективності виробництва продукції нішевих сільськогосподарських культур в Україні», який складається з трьох підрозділів, здійснено загальну оцінку сучасного стану вирощування нішевих сільськогосподарських культур в Україні, та детальну оцінку економічної ефективності виробництва зернових і технічних нішевих сільськогосподарських культур в Україні на прикладі гречки та коноплі.

Третій розділ «Напрямки підвищення ефективності виробництва продукції нішевих культур» формують три підрозділи, в яких розкрито інноваційні напрями використання нішевих сільськогосподарських культур як передумову підвищення ефективності їх вирощування, на основі моделювання визначено міру нішевості сільського господарства на основі індексів клімату і купівельної спроможності населення та окреслено роль довгострокових інвестицій як фактору підвищення ефективності виробництва нішевих культур.

Висновки викладені в логічній послідовності відповідно до мети та поставлених завдань, повністю відповідають змісту власних досліджень і засвідчують досягнення здобувачем поставленої мети. Дисертація Ткача Назара Максимовича є самостійним, цілісним, логічно сформованим і завершеним науковим дослідженням, яке містить сформульовані й обґрунтовані результати, що відповідають критеріям наукової новизни і спрямовані на вирішення проблемних питань теорії та практики. У зв'язку з цим, можна стверджувати про достатній рівень науковості та обґрунтованості висловлених автором у дисертації наукових положень, висновків і рекомендацій.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності

Дисертація та представлені наукові праці, де висвітлено основні наукові результати дисертаційного дослідження, не містять порушень академічної доброчесності, зокрема академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, а також фальсифікації. Дисертація оформлена узгоджено з нормативними вимогами та відповідними стандартами щодо дотримання системного викладення матеріалу. Дисертація написана державною мовою, їй притаманний як науковий, так і літературний стиль викладення матеріалу. Безпосередньо текстова частина дисертації переважно позбавлена граматичних і орфографічних помилок, технічних недоліків. Таким чином, базові положення, висновки, пропозиції та рекомендації дисертації в цілому характеризуються завершеністю, послідовністю і аргументованістю.

Дискусійні положення та зауваження

У цілому, позитивно оцінюючи актуальність, обґрунтованість, достовірність, наукову новизну, наукове та практичне значення проведеного Ткачем Назаром Максимовичем дисертаційного дослідження, вважаємо за потрібне звернути увагу на дискусійні моменти і висловити побажання щодо окремих положень роботи:

1. Бажано було б розширити інформацію про ризики, пов'язані з вирощуванням нішевих культур, особливо в контексті нестабільності на аграрному ринку, що дало би змогу зрозуміти, як ці фактори можуть вплинути на ефективність і прибутковість.

2. У роботі бажано було би подати інформацію про чинні українські закони та регуляції, що впливають на виробництво і збут нішевих культур, що дозволило би визначити наявні бар'єри та можливості для стимулювання вирощування нішевих культур, зокрема, у воєнний і повоєнний періоди.

3. Варто було б зазначити, які регіони України спеціалізуються на вирощуванні певних нішевих культур, адже кліматичні та ґрунтові особливості можуть визначати ефективність і рентабельність вирощування. Такий аналіз також підкреслив би географічні переваги різних культур.

Зазначені вище побажання не применшують наукову і практичну значущість дисертації, її наукової цінності, актуальності та практичного значення, а також високого рівня виконання роботи.

Загальний висновок

Дисертація Ткача Назара Максимовича є цілісною завершеною, самостійно виконаною науковою працею, яка має вагому наукову новизну, викликає значний науковий і практичний інтерес і вирішує важливе наукове завдання.

Загальний аналіз роботи підтверджує актуальність і науковий рівень проведеного дослідження, теоретичне і практичне значення. Наукові положення, висновки та рекомендації, зазначені в роботі, достатньо і повно викладено в опублікованих здобувачем наукових працях. У дисертаційному дослідженні відсутні порушення академічної доброчесності.

Зважаючи на актуальність вирішених у дисертації завдань, отриманих наукових висновків, теоретично обґрунтованих принципових наукових положень, використаних сучасних методів наукових досліджень і підтвердженої практичної значимості можна стверджувати, що дисертація відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23.03.2016 р., наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р., а її автор Ткач Назар Максимович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Доцент кафедри економіки Національного університету біоресурсів і природокористування України, кандидат економічних наук, доцент Людмила СТЕПАСЮК